

บทที่ ๑

ความเป็นมาของ "บรรดาศักดิ์" และ "นามบรรดาศักดิ์" ขุนนางไทย

ความหมายของ "บรรดาศักดิ์", "นามบรรดาศักดิ์" และ "ขุนนาง

บรรดาศักดิ์ หมายถึง "ฐานะของขุนนางซึ่งได้รับพระราชทานเนื่องจากตำแหน่ง, ต่อมาไม่เนื่องจากตำแหน่งก็มี"^๒ อีกนัยหนึ่ง บรรดาศักดิ์ คือ "ฐานันดรที่จะพระราชทานปูนบำเหน็จแก่ผู้มีคุณความชอบให้มีราชทินนามเป็น เจ้าพระยา พระ หลวง ขุน เป็นต้น"^๓

นามบรรดาศักดิ์ พจนานุกรมให้ความหมายอย่างเดียวกับราชทินนามว่า "ราชทินนาม นามบรรดาศักดิ์ชั้นสัญญาบัตรที่พระเจ้าแผ่นดินพระราชทาน"^๔ ราชทินนามของขุนนางไทยนั้นเดิมพระเจ้าแผ่นดินพระราชทาน เนื่องจากระเบียบฐานันดรของข้าราชการไทยทั้งฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือนแต่โบราณมานั้น ยศและบรรดาศักดิ์ย่อมรวมอยู่ในตำแหน่งที่รับราชการ เมื่อย้ายตำแหน่งข้าราชการคนใดก็ต้องเปลี่ยนทั้งยศและบรรดาศักดิ์ข้าราชการคนนั้นไปให้ตรงกับตำแหน่งใหม่ทุกครั้ง ครั้นเมื่อระเบียบราชการได้มีการแก้ไขเปลี่ยนแปลงโดยลำดับมา จึงมีตำแหน่งราชการเพิ่มมากขึ้น ระเบียบบรรดาศักดิ์อย่างโบราณเป็นที่ขัดข้อง ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งระเบียบยศข้าราชการฝ่ายทหาร แยกยศออกเป็นส่วนหนึ่งต่างหากจากบรรดาศักดิ์

^๒ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๔๘๓ (พิมพ์ครั้งที่ ๕; พระนคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๐๓), หน้า ๕๒๒.

^๓ "พระราชบัญญัติระเบียบฐานันดรข้าราชการฝ่ายพลเรือน ร.ศ. ๑๓๐," ราชกิจจานุเบกษา, ๒๔ (๒ กรกฎาคม, ๒๔๕๔), หน้า ๑๒๗.

^๔ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๔๘๓, หน้า ๗๗๑.

และให้บรรดาศักดิ์แยกต่างหากจากตำแหน่งที่ตั้งที่ปรากฏอยู่ในพระราชบัญญัติจัดการกรมยุทธนาธิการ ร.ศ. ๑๐๘ (พ.ศ. ๒๔๓๓)^๕ ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเปลี่ยนแปลงแก้ไขการปกครองแผ่นดิน ได้ทรงยกเลิกตำแหน่งเสนาบดี ๖ ตำแหน่ง โดยมีพระบรมราชโองการประกาศตั้งตำแหน่งเสนาบดี เมื่อปี ร.ศ. ๑๑๑ (พ.ศ. ๒๔๓๕) ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งกระทรวงและเสนาบดีเจ้ากระทรวงขึ้นใหม่ ๑๒ ตำแหน่ง^๖ นับแต่นั้นมาจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติฐานันดรข้าราชการพลเรือน ร.ศ. ๑๓๐ (พ.ศ. ๒๔๕๔)^๗ ตั้งระเบียบฐานันดรข้าราชการใหม่ให้ยศ, บรรดาศักดิ์ และตำแหน่งของข้าราชการบางตำแหน่ง ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งด้วยพระราชทานสัญญาบัตร เป็นฐานันดรชั้นสัญญาบัตร^๘ ส่วนข้าราชการผู้ใดที่มีได้รับพระราชทานสัญญาบัตร แต่ได้รับใบตั้งฐานันดรซึ่งเจ้ากระทรวงได้รับพระบรมราชานุญาตให้ตั้งบรรดาศักดิ์และราชทินนามของข้าราชการในสังกัดตน บรรดาศักดิ์นั้นนับเป็นบรรดาศักดิ์ชั้นประทวน

การที่จะออกนามขุนนางผู้มีบรรดาศักดิ์ต่าง ๆ นั้นจะต้องมีคำแสดงบรรดาศักดิ์ คือ ขุน หลวง พระ พระยา เจ้าพระยา ฯลฯ พร้อมด้วยนามบรรดาศักดิ์หรือราชทินนามของ

^๕ "พระราชบัญญัติจัดการกรมยุทธนาธิการ," ราชกิจจานุเบกษา, ๗ (๔ พฤษภาคม, ร.ศ. ๑๐๘ พ.ศ. ๒๔๓๓), หน้า ๔๗.

^๖ "ประกาศตั้งตำแหน่งเสนาบดี," ราชกิจจานุเบกษา, ๕ (๒๔ เมษายน, ๒๔๓๕), หน้า ๒๕ - ๘.

^๗ "พระราชบัญญัติระเบียบฐานันดรข้าราชการฝ่ายพลเรือน ร.ศ. ๑๓๐," หน้า ๑๒๗.

^๘ สัญญาบัตร คือ ใบตั้งยศหรือบรรดาศักดิ์ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินทรงตั้ง ถ้าเป็นใบที่เจ้ากระทรวงตั้ง เรียกว่า ใบประทวน

บุคคลผู้นั้นด้วย เช่น ขุนพิเศษนครกิจ, หลวงประเจิดอักษรลักษณ์, พระสารประเสริฐ, พระยาอนุমানราชชน, เจ้าพระยามรราช ฯลฯ คั้งนี้เป็นต้น ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ปี จ.ศ. ๑๒๓๙ (พ.ศ. ๒๔๒๐) พระองค์ทรงมีพระบรมราชโองการประกาศให้ข้าราชการลงนามหรือเรียกชื่อให้เต็ม^๕ ในกระแสพระบรมราชโองการฉบับนี้ ให้บรรดาข้าราชการผู้มีคำสั่งจะกราบบังคมทูลพระกรุณาด้วยข้อความหรือทำฎีกาทูลเกล้าฯ ถวาย ทำหนังสือฟ้องร้องกล่าวโทษ หรือหนังสือขอราชการทั้งปวงประการใด ๆ ก็คือ ต้องออกนามขุนนางผู้มีบรรดาศักดิ์ เจ้าพระยา พระยา พระ หลวง ขุน หมื่น พัน ทนาย ซึ่งมีสัญญาบัตรหรือไม่มีสัญญาบัตรทั้งฝ่ายทหารและพลเรือนทั้งในและนอกท่า-เนียบ ให้เรียกชื่อตำแหน่ง คือบรรดาศักดิ์ และราชทินนามให้เต็ม ห้ามเรียกชื่อคนชื่อเดียว คั้งนั้นเมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานบรรดาศักดิ์แก่ขุนนางผู้ใด ก็พระราชทานราชทินนามกำกับไว้ด้วย ในจดหมายเหตุของเคอลา ลูแบร์ ก็ได้กล่าวยืนยันว่า ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนั้น เมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานบรรดาศักดิ์แก่ตั้งขุนนางผู้หนึ่งผู้ใดแล้ว ก็พระราชทานราชทินนามให้ด้วย ราชทินนามเหล่านี้ส่วนมากเป็นนามที่เคยพระราชทานแก่ขุนนางผู้นั้นมาก่อน หรืออาจจะพระราชทานให้ใหม่ หรือบางครั้งพระราชทานราชทินนามเดียวกันแก่บรรดาขุนนางผู้มีบรรดาศักดิ์ชั้นต่าง ๆ กัน เช่น ขุนนางผู้หนึ่งได้รับพระราชทานเป็น ออกพระพิพิธราชา ส่วนอีกคนหนึ่งเป็น ออกขุนพิพิธราชา^๖ คั้งนี้เป็นต้น การที่พระเจ้าแผ่นดินพระราชทานบรรดาศักดิ์และนามบรรดาศักดิ์แก่ขุนนางนั้น ถือว่าเป็นเกียรติยศอย่างสูงแก่ผู้ได้รับพระราชทาน

ศูนย์วิจัยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๕ "ประกาศให้เขียนสร้อยชื่อให้เต็ม," ราชกิจจานุเบกษา, ๔ (จ.ศ. ๑๒๓๙, พ.ศ. ๒๔๒๐), หน้า ๔๑.

^๖ เคอ ลา ลูแบร์, ราชอาณาจักรสยาม จดหมายเหตุลาลูแบร์ฉบับสมบูรณ์, [แปลจาก Du royaume de Siam], โดย สันต์ ท. โกมลบุตร เล่ม ๑ ; ตอนที่ ๓ : ว่าด้วยจารีตของชาวสยามตามชั้นบุคคลในฐานะต่าง ๆ (พระนคร: ก้าวหน้า, ๒๕๑๐), หน้า ๓๕๕.

ขุนนาง คือ "ข้าราชการบรรดาศักดิ์"^{๑๑} สมเด็จพระยาตากำรราชานุภาพ ทรงวินิจฉัยความหมายของคำว่า "ขุนนาง" แต่เดิมว่า เป็นคำที่ใช้เรียกข้าราชการกับ ภรรยา^{๑๒} ซึ่งเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทในการพระราชพิธีบางพิธีตั้งปรากฏอยู่ใน กฎมณเฑียรบาลของไทย เช่น พระราชพิธีตุลาการในเดือนเก้าระบุนให้ภรรยาขุนนางถือศักดินา ๑๐๐๐๐ และภรรยาขุนนางตำแหน่งอื่น ๆ เช่น ภรรยาพระโหราราชครู เขารวมในพระราช พิธีด้วย

เดือน ๕ การพระราชพิธีตุลาการ ตั้งในมังคลาภิเศก ตั้งตราชุกกลางพระโรง เบื้องซ้ายใส่สรพทรีพีย เบื้องขวาพระองค์แลสมเด็จพะอรรคมเหษี เสด็จดืบข้าง ล่าง ชาววังนั่งนอกมาน ในมานพระครูทั้ง ๔ แลสมุหพระชานพระศรีอัครราชดีอพระ ชรรค พลเทพดีอพิณ วงดีอคอกหมาก พระยมราชดีอแพนไชย ขุนศรีสังกรเป่าสังข พระอินทโรตีอินทเกรี พระนนทิกษัตริย์ของไชย ขุนคนตรีตีหรัทิก เสด็จควยพระรา- เชนทร แหนหน้าพระราเชนทร สนองพระโอรุทั้ง ๔ เมียนา ๑๐๐๐๐ หัวเมืองทั้ง ๔ สมเด็จพะอรรคมเหษีชรงเทเวียาน ผู้แทนน้านั้นเมียบพระโหราราชครูทั้ง ๔ แลเมียบ จักุสคมภเวียน ๕ รอบ จึงประทับพระราเชนทร ดืบแล้วจึงสมเด็จพะอรรคมเหษี เจ้าดืบ แล้วเสด็จออกเลี้ยง ซ้ายเงินขวาทองผาแพรพรรณ^{๑๓}

^{๑๑} พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๓, หน้า ๒๐๗.

^{๑๒} สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และ สมเด็จพระยาตากำรราชานุภาพ, สาส์นสมเด็จ ลายพระหัตถ์สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และ สมเด็จพระยาตากำรราชานุภาพ (ภาคที่ ๒๑) (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๕๕), หน้า ๑๔.

^{๑๓} กฎหมายตราสามดวง (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๕), I หน้า ๑๓๕ - ๑๔๐, "กฎมณเฑียรบาล."

พระราชพิธีบูชาภิเษกเจวียนพระโคกนลินีเลี้ยง เดือนนี้ ให้ภรรยาขุนนางศักดินา ๑๐๐๐๐ และภรรยาขุนนางศักดินา ๕๐๐๐ เข้าร่วมกระบวนแห่สมเด็จพระอัครมเหสีเจ้า

การพระราชพิธีเจวียน พระโคศุภราชขึ้นแปรไปอุดรธานีสูง ๒ ศอก ตั้งกฐนซึ่ง หน้าเข้างสอง บุษบกประดับเนาวรัตน์ ๔ กีบทองประดับเนาวรัตน์ ตามหูลวดทอง ออมสพายเชือกใหม่ประดับมอ ใต้ทองกงสุวรรณรัตน์เงินทองยาแพรพรรณ พาน ทองรองหย้า คนโททองใส่น้ำ พระราชกุมารป้อนหย้า ไบศรีตั้งหน้าแลชั้นเชิง พระ ราชครูทั้ง ๔ อยู่ ๔ มุม พระญาณประกายแลอิศวรรักษาบุชากุณฐ ทำพิธีแต่ค่ำเท่า ถึงรุ่ง ๆ แล้ว ๓ นาลิกา เสด็จด้วยพระราเชนทร คลังถือพระขรรค์ไชย วังแบก เครื่องสนาน เมืองแบกเต้าน้ำ เมียนา ๑๐๐๐๐ แลเมียนา สมเด็จพระ อัครมเหสีเจ้าประทักษิณ ๘ รอบ...๑๘

ในสมัยกรุงศรีอยุธยาบุคหลัง ๆ ปรากฏว่า ภรรยาขุนนางมีส่วนเกี่ยวข้องในการ พระราชพิธีต่าง ๆ น้อยลง นอกจากพระราชพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยาเท่านั้นที่ข้าราชการหรือ ขุนนางต้องนำภรรยาเข้าร่วมในพิธีนี้ด้วย คำว่า ขุนนาง จึงเป็นคำที่เรียกติดปากกันต่อมา และมีความหมายเพียงข้าราชการบรรดาศักดิ์ที่เป็นชายโดยทั่วไปเท่านั้น.

ประเพณีการมีบรรดาศักดิ์ของขุนนางไทยในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นับตั้งแต่สมัย

กรุงสุโขทัยจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์บุคหลัง

ไทยเป็นชาติที่มีระเบียบยศศักดิ์ของตนเองมาตั้งแต่ดึกดำบรรพ์ พระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ว่า "ขุนนางซึ่งเป็นธรรมเนียม มีตำแหน่งมาแต่ โบราณ..."๑๘ ขอสันนิษฐานดังกล่าวนี้ มีหลักฐานตามที่นักประวัติศาสตร์และโบราณคดีค้นพบ

๑๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๔ - ๕.

๑๘ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "ธรรมเนียมขุนนางไทยโบราณ," ศิลปากร, ๕ (ตุลาคม, ๒๔๕๔), หน้า (๓).

จากศิลาจารึกพงศาวดาร คำานานและจดหมายเหตุต่าง ๆ นับตั้งแต่ไทยอพยพจากถิ่นฐานเดิม
ซึ่งอยู่ทางตอนเหนือของประเทศจีนลงมายังดินแดนภาคใต้ คือบริเวณมณฑลกุยจิ๋ว ยูนนาน และ
ได้รวบรวมกำลังเป็นปีกแผ่นสถาปนาอาณาจักรน่านเจ้าขึ้น^{๑๖} คำว่า น่านเจ้า หมายถึงเจ้า
ปักขไท^{๑๗} และคำว่า เจ้า (Tchoa) เป็นคำไทยหมายถึง กษัตริย์ นอกจากจะเป็นคำที่
ใช้ในภาษาไทยแล้ว ยังใช้ในภาษาลาวและภาษาของประเทศอินโดจีนตอนกลาง^{๑๘} ในสมัย
น่านเจ้า มีตำแหน่งขุนนางชั้นผู้ใหญ่เทียบชั้นนายกรัชมন্ত্রী เรียกว่า "เซ่งเผ่งกุน"^{๑๙} ขุน-
นางตำแหน่งรองลงมาเป็นตำแหน่งข้าราชการสำรอง นอกจากนี้ยังมีขุนนางข้าราชการกระ-
หวาง ๕ ตำแหน่ง ขุนนางตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการสามกระทรวง^{๒๐} และขุนนางตำแหน่ง
อื่น ๆ อีกมาก เช่น ตำแหน่งน้อยชินกุน^{๒๑} หรือองคมนตรีที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ในรัช-
สมัยพระเจ้าโกะล่อฝง ราชโอรสในพระเจ้าฟีล่อโกะแห่งราชวงศ์หมิง ซึ่งขึ้นครองราชสมบัติ
ระหว่าง พ.ศ. ๑๒๙๑ - ๑๓๒๒^{๒๒} เป็นสมัยที่อาณาจักรน่านเจ้าเจริญรุ่งเรืองยิ่งสมัยหนึ่ง

^{๑๖} ลีชิต ฮุนตระกูล, ประวัติการสัมพันธ์ระหว่างชาติไทยกับชาติจีน แต่ยุคโบราณจน
ถึงสมัยชาติไทยได้มาตั้งกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีแห่งประเทศไทย (พระนคร: โรงพิมพ์ไทย-
สว่าง, ๒๕๐๙), หน้า ๘๘.

^{๑๗} สำนักนายกรัชมন্ত্রী คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม
และโบราณคดี, "คำอธิบายจารึกอาณาจักรน่านเจ้า," จารึกอาณาจักรน่านเจ้า พ.ศ. ๑๓๕๐
(พระนคร: สำนักนายกรัชมন্ত্রী, ๒๕๑๐), หน้า (๒).

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

^{๑๙} [พระยาอนุমানราชชน], เรื่องของชาติไทย (พระนคร: กระทรวงมหาดไทย,
๒๔๘๔), หน้า ๓๒.

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕.

^{๒๒} ลีชิต ฮุนตระกูล, เรื่องเดิม, หน้า ๙๓.

ปรากฏว่าพระเจ้าโกะล่อง ทรงมียศ บรรดาศักดิ์ และราชทินนาม ดังหลักฐานที่ค้นพบจากศิลาจารึก ณ เมืองไทโฮเซง เมื่อปี พ.ศ. ๑๓๐๕ ในรัชกาลพระเจ้าโกะล่อง กษัตริย์แห่งอาณาจักรน่านเจ้าว่า พระองค์ทรงได้รับพระราชทานยศจากพระเจ้าจักรพรรดิจีน เป็นยศชั้นขุนนางผู้ใหญ่ เรียกว่า เต็กจิน^{๒๓} ทรงได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น ยวคกกกง^{๒๔} และทรงมีราชทินนามเป็นภาษาทิเบต^{๒๕} พระองค์เองได้พระราชทานบรรดาศักดิ์แก่ขุนนาง ๕ ชั้น ทรงตั้งตำแหน่งขุนนางหลายตำแหน่ง เช่น ตำแหน่งขุนนางที่รักษาราชการแห่งรัฐ เรียกว่า ชิงปิง^{๒๖} ตำแหน่งผู้วาราชการเมืองและตำแหน่งข้าหลวงตรวจราชการแผ่นดิน^{๒๗} เป็นต้น ประวัติศาสตร์น่านเจ้าแสดงให้เห็นว่าไทยเป็นชาติใหญ่ชาติหนึ่งที่มีระเบียบการปกครองและวัฒนธรรมที่รุ่งเรืองมาแล้วแต่โบราณกาล ต่อมาอาณาจักรน่านเจ้าเสื่อมอำนาจลง เพราะถูกจีนบุกรุกขับไล่ชิงคืนแดน ไทยจึงอพยพถอยร่นลงมา และแบ่งออกเป็น ๒ พวก พวกที่อพยพไปทางทิศตะวันตก และตะวันตกเฉียงใต้ คือ ไทยใหญ่^{๒๘} อีกพวกหนึ่งอพยพไปทางทิศใต้ คือ พวกไทยน้อย^{๒๙} หรือพวกไทยที่อยู่ในประเทศไทยในปัจจุบันนี้ พวกไทยน้อยอพยพ

---

^{๒๓} สำนักนายกรัชมุนตรี คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี, จารึกอาณาจักรน่านเจ้า พ.ศ. ๑๓๕๐ (พระนคร: สำนักนายกรัชมุนตรี, ๒๕๑๐), หน้า ๖๓.

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๒.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๓.

^{๒๘} สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, ลักษณะการปกครองประเทศไทยแต่โบราณ ทรงแสดงปรากฏการณ์สามัคยาจารย์สมาคมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐ (พระนคร: โรงพิมพ์ธนาคารออมสิน, ๒๔๙๔), หน้า ๔.

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

มาตั้งภูมิลำเนาในบริเวณสิบสองเจ้าไทย ต่อมาอพยพลงมาทางใต้จนถึง สิบสองปันนา บางพวกอพยพข้ามแม่น้ำโขงมาตั้งถิ่นฐานใน ลานนาไทย หรือบริเวณดินแดนทางภาคเหนือของไทยซึ่งเคยเป็นมณฑลพายัพ^{๓๐} ไทยลานนาเป็นพวกแรกที่ตั้งตนเป็นอิสระก่อน ต่อมาไทยอีกพวกหนึ่งอพยพลดอยร่นลงมาทางดินแดนตอนใต้และใต้สถาปนาสุโขทัยเป็นราชธานีขึ้น

ลักษณะการปกครองของไทยสมัยราชาธิปไตย

สมัยกรุงสุโขทัย ประวัติศาสตร์สมัยกรุงสุโขทัยนั้นได้เรื่องราวส่วนใหญ่จากศิลาจารึก นักประวัติศาสตร์และโบราณคดีทั่วโลกต่างยอมรับหลักฐานต่าง ๆ ที่ได้ค้นพบจากศิลาจารึก ศิลาจารึกให้หลักฐานที่กล่าวอ้างไว้แน่นอน โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลักฐานเกี่ยวกับศักราชซึ่งทำความกระจ่างใจให้แก่นักประวัติศาสตร์ได้มากที่สุด ศิลาจารึกได้ประมวลเหตุการณ์สำคัญ ๆ ของบ้านเมือง พระราชกรณียกิจแห่งองค์พระมหากษัตริราชธิราช วัฒนธรรม ความเป็นอยู่และขนบธรรมเนียมประเพณี รวมทั้งงานพัฒนาการด้านต่าง ๆ ที่วีรบุรุษและบุคคลชั้นผู้นำของชาติได้ร่วมกันสร้างสรรค์ไว้ ดังที่มีผู้กล่าวว่า ศิลาจารึกเป็นเครื่องมือสำคัญในการศึกษาประวัติศาสตร์และโบราณคดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งศิลาจารึกกรุงสุโขทัยนั้นเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ชาติไทย ช่วยขจัดข้อสงสัยหลายข้อสันนิษฐานลบล้างความเคาและนิยายที่เล่ากันมาโดยปราศจากความจริง^{๓๑} ฉะนั้นการสืบบรรดาศักดิ์ในสมัยสุโขทัยจะถือหลักฐานที่ได้จากจารึกเป็นหลักฐานสำคัญด้วย

ศิลาจารึกวัดศรีชุมได้ให้เรื่องราวของสมัยสุโขทัยที่ไทยเริ่มสถาปนาและทำนุบำรุงประเทศชาติบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรืองเป็นปึกแผ่นมั่นคงในแว่นแคว้นสุวรรณภูมิ ก่อนที่พ้อขุนบางกลางทาวจะทรงครองกรุงสุโขทัยนั้น สุโขทัยตกอยู่ภายใต้การปกครองของขอม ซึ่งเป็น

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕.

^{๓๑} หลวงวิจิตรวาทการ, "คำนำ", ประชุมจารึกสยามภาคที่ ๑ จารึกกรุงสุโขทัย (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๙๙), หน้า ๙.

การปกครองแบบ นายปกครองชาว^{๓๒} ต่อมาเมื่อพ่อขุนผาเมือง เจ้าเมืองภาค กับพ่อขุน
บางกลางท่าว เจ้าเมืองบางยาง ได้ทรงรวบรวมกำลังไพร่พลโจมตีขับไล่นายทหารขอมที่
ครองสุโขทัยอยู่ก่อนคือ โขลญล่ำฟงไค้ ตามหลักฐานในศิลาจารึกว่า "ขอมสมาคโขลญ-
ล่ำฟง...พายฟง พ่อขุนผาเมืองจึงยังเมืองสุโขทัยเข้าได้ เวนเมืองแกพ่อขุนบางกลาง-
ท่าว..."^{๓๓} พ่อขุนผาเมืองจึงทรงสถาปนาพ่อขุนบางกลางท่าวเป็นกษัตริย์ครองกรุงสุโขทัย
พร้อมทั้งพระราชทานพระนามของพระองค์เองแก่พ่อขุนบางกลางท่าวผู้เป็นพระสหายว่า
"ศรีอินทราทิตย์"^{๓๔} นับแต่นั้นมาสุโขทัยจึงเป็นราชธานีแห่งแรกของไทย ตลอดรัชสมัยแห่ง
กษัตริย์ราชวงศ์พระร่วงซึ่งทรงปกครองอาณาจักรสุโขทัยนั้น พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ทรง
ใช้หลักการปกครองบ้านเมืองแบบพ่อปกครองลูก^{๓๕} องค์พระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข มี
พระราชอำนาจสิทธิขาดในการบริหารราชการแผ่นดิน ตลอดจนบรรดาประชาชนพลเมืองใน
พระราชอาณาจักร นอกจากนั้นพระบรมเชษฐาภพของพระมหากษัตริย์ในพระราชกรณียกิจ
เกี่ยวกับการปกครองบ้านเมืองยังปรากฏในด้านอื่น ๆ อาทิ การวินิจฉัยอรรถคดีกรณีพิพาท
ระหว่างราษฎร การอบรมสั่งสอนศีลธรรม การปลุกฝังวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณี
การเศรษฐกิจ การพาณิชย์ เกษตรกรรม สถาปัตยกรรม ปฐมกรรม การประชาสงเคราะห์
สาธารณูปโภค การศาสนา การเจริญทางพระราชไมตรีกับต่างประเทศ การขยายพระราช
อาณาเขต ตลอดจนการทำนุบำรุงบ้านเมืองในด้านอื่น ๆ อีกนานับประการ ดังเช่นในรัชกาล
พ่อขุนรามคำแหงมหาราช พระมหากษัตริย์องค์ที่ ๓ แห่งราชวงศ์พระร่วง ตามหลักฐานที่
ปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ ๑^{๓๖} และอาจกล่าวได้ว่าระบอบการปกครองสมัยกรุงสุโขทัย

^{๓๒} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เรื่องเดิม, หน้า ๑๐.

^{๓๓} ประชุมจารึกสยาม ภาคที่ ๑ จารึกกรุงสุโขทัย (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๙๙), หน้า ๓๔.

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

^{๓๕} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เรื่องเดิม, หน้า ๑๐.

^{๓๖} ประชุมจารึกสยาม ภาคที่ ๑ จารึกกรุงสุโขทัย, หน้า ๘ - ๑๒.

ตลอดจนสมัยกรุงศรีอยุธยา รวมทั้งกรุงรัตนโกสินทร์ ก่อน พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นการปกครอง
ในระบอบราชาธิปไตยซึ่งมีลักษณะสำคัญอยู่ที่ "การไม่จำกัดอำนาจของกษัตริย์"^{๓๗}

การออกพระนามพระเจ้าแผ่นดินหรือคำขานชื่อแต่โบราณ การที่พระมหากษัตริย์
ทรงมีพระบรมเชษานุภาพปกครองไพร่ฟ้าอาณาจักรในฐานะพระประมุขของประเทศชาตินั้น
เท่ากับ ทรงดำรงความเป็น "พ่อเมือง" ราษฎรนั้นเปรียบเสมือน "ลูกเมือง" พ่อเมือง
นั้นหมายถึง บุคคลที่ราษฎรพลเมืองพร้อมใจกันยกขึ้นเป็นหัวหน้าให้เป็นพ่อปกครองครอบครัว
คือชาวเมืองนั้น^{๓๘} พ่อเมืองของสมัยสุโขทัยได้รับพระสมัญญาว่า "พ่อขุน" ข้าราชการที่
ปฏิบัติหน้าที่ในตำแหน่งต่าง ๆ เรียกว่า "ลูกขุน"^{๓๙} สมัยต่อมาคำว่า เจ้าเมือง เป็น
ตำแหน่ง "ผู้แทนพระเจ้าแผ่นดิน"^{๔๐} คือเป็นผู้ที่พระเจ้าแผ่นดินทรงแต่งตั้งให้ไปปฏิบัติหน้าที่
ที่ราชการบังคับบัญชาราษฎรพลเมืองต่างพระเนตรพระกรรณ

การปกครองบ้านเมืองในสมัยกรุงสุโขทัยตอนต้น ซึ่งเป็นระยะเวลาที่บ้านเมือง
เจริญรุ่งเรืองที่สุดนั้น แบ่งลักษณะเมืองออกเป็น ๔ ชั้น มีเมืองราชธานีหรือเมืองหลวง
คือ กรุงสุโขทัย เป็นศูนย์กลางการปกครองและเป็นเมืองที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดิน ต่อ
จากนั้นมีเมืองลูกหลวงรองหน้าคานอยู่ ๔ คาน^{๔๑} ทางคานเหนือเป็นเมืองอุปราช คือ

^{๓๗} ขุนประเสริฐศุภมาตรา, กฎหมายปกครอง (พระนคร: มหาวิทยาลัยวิชาธรรม-
ศาสตร์และการเมือง, ๒๔๗๔), หน้า ๑๒๑.

^{๓๘} พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประมวลพระบรมราชาธิบายในพระ
บาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย (พิมพ์ครั้งที่ ๓; ธนบุรี:
โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๕๐๕), หน้า ๓.

^{๓๙} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมพิทยางกูร, เรื่องเดิม, หน้า ๑๐.

^{๔๐} พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เรื่องเดิม, หน้า ๓.

^{๔๑} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมพิทยางกูร, เรื่องเดิม, หน้า ๑๑.

ศรีสัตนาลัย ซึ่งพ่อขุนรามคำแหง พระราชอนุชาพ่อขุนบาลเมืองทรงครองเมืองนี้ตลอดรัชกาล
 พ่อขุนบาลเมือง ในขณะที่ทรงไ้รับตำแหน่ง ขุน คือ "เป็นขุนในเมืองศรีสัตนาลัยสุโขทัย"^๒
 ส่วนบรรดาเมืองลูกหลวงอื่น ๆ เช่น เมืองสองแคว (พิษณุโลก) สระหลวง (พิจิตร) และ
 กำแพงเพชร ก็ปรากฏว่ามี การ "แต่งตั้งให้ขุนที่ขุนน้องลูกหลาน..."^๓ หรือบรรดาเชื้อพระ-
 วงศ์ไปครองหรือกินเมืองอยู่ เมื่อสิ้นรัชกาลพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ราชอาณาจักรสุโขทัย
 เริ่มเสื่อมอำนาจลง พระราชโอรสของพ่อขุนรามคำแหง คือ พระยาเลอไทย ได้ขึ้นครอง
 ราชสมบัติสืบมาจนกระทั่งเสด็จสวรรคตในปี พ.ศ. ๑๘๕๐^๔ พระราชโอรสในพระเจ้าเลอ-
 ไทย ทรงพระนามว่า พระเจ้าภาไทย (ลือไทย) หรือพระเจ้าลิไทย เสด็จเสวยราชสมบัติ
 เป็นกษัตริย์องค์ที่ ๕ แห่งราชวงศ์พระร่วง และทรงพระนามเมื่อราชาภิเษกว่า "พระบาท
 กัมรเตงอัญศรีสุริยพงศรามมหาธรรมราชาธิราช"^๕ คำว่า กัมรเตงอัญ หรือ กมรเตงอัญ
 เป็นคำภาษาเขมร "เป็นตำแหน่งสูงคล้ายพระยา"^๖ แสดงว่าพระเจ้าลิไทยโปรดใช้คำนำ
 หน้าพระนามเป็นคำภาษาเขมร พร้อมทั้งทรงใช้พระนามเฉลิมพระเกียรติยศว่า "พระมหา-
 ธรรมราชาธิราช" นับตั้งแต่รัชกาลนี้เป็นต้นไปกษัตริย์แห่งราชวงศ์พระร่วงองค์ต่อมาก็ได้เฉลิม
 พระนามว่า พระมหาธรรมราชา ทุกพระองค์ เป็นต้นว่า พระมหาธรรมราชาที่ ๒ พระราช
 โอรสในพระมหาธรรมราชาที่ ๑ (พระเจ้าลิไทย) ตามจารึกหลักที่ ๘ ทรงพระนามว่า
 "ศรีสุรยพงศธรรมราชาธิราช"^๗

004270

^๒ ประชุมจารึกสยาม ภาคที่ ๑ จารึกกรุงสุโขทัย, หน้า ๑๑.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๘.

^๔ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ, เรื่องพระร่วง (พิมพ์ครั้งที่ ๔; พระนคร:
 ห้างหุ้นส่วนจำกัดอักษรเจริญทัศน์แผนกการพิมพ์, ๒๕๐๕), หน้า ๒๐.

^๕ ประชุมจารึกสยาม ภาคที่ ๑ จารึกกรุงสุโขทัย, หน้า ๖๘.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๐.

การค้นคว้าตรวจสอบจากประชุมจารึกสมัยสุโขทัยนั้นปรากฏว่า คำนำหน้าพระนามพระมหากษัตริย์ เจ้านายเชื้อพระวงศ์ชั้นสูง รวมทั้งบรรดาเจ้าเมืองอื่น ๆ ได้แก่คำว่า "พ่อขุน, พระยา, พระบาทกมรเตงอัญ, พระ, ท้าว, สมเด็จ และขุน เป็นต้น คำว่า "พ่อขุน" เป็นพระสมัญญาของพ่อเมืองสุโขทัยซึ่งเป็นตำแหน่งพระมหากษัตริย์ เช่นเดียวกับคำนำหน้าพระนามอื่น ๆ ดังปรากฏอยู่ในจารึก เช่นในจารึกนครชุมมีความว่า "พระยาภไศยผุ้เป็นลูกพระยาเลอไทย เป็นหลานแก่พระยารามราช เมื่อได้เสวยราชย์ในเมืองศรีสัตนาลัยสุโขทัย... อภิเสกเป็นท้าวเป็นพระยา"^{๔๔} คำว่า "เป็นท้าวเป็นพระยา" นั้นน่าจะหมายถึงตำแหน่งพระมหากษัตริย์ หรือเจ้าผู้ครองนคร ยังมีคำสรรพนามบุรุษที่ ๓ อีก ๒ คำ คือ "สมเด็จเจ้าพระยา" และ "เจ้าพระยา" ซึ่งปรากฏอยู่ในจารึกหลักที่ ๔๐ หรือศิลาจารึกเจดีย์น้อยวัดมหาธาตุ สมัยสุโขทัย ชุกพบเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๔๘ เป็นจารึกอักษรและภาษาไทยรวม ๒๘ บรรทัด ใจความส่วนใหญ่กล่าวถึงการทำสัญญาทางพระราชไมตรีระหว่างกษัตริย์กรุงสุโขทัย และเจ้าผู้ครองนครอื่น แต่่าเสียค่ายที่จารึกมิได้บังคับกราชไว้จึงไม่อาจทราบได้แน่ชัดว่าเหตุการณ์ที่ปรากฏในจารึกนั้นตรงกับรัชกาลใด ความในจารึกปรากฏดังนี้ "อนึ่งเพลาเมื่อไอศมเด็จพระเจ้าพระ)ยาจักใคร่ใจมาไหวสมเด็จ(พระ)มขานาคูกักี่ ขาคุมหาธรรมราชาธิราชขพิท (ร เราบ)มีอจากระทำสรรพอมัทรพานตรายแดเจ้าพระยา..."^{๔๕} การที่ได้พบคำว่า "สมเด็จเจ้าพระยา" และ "เจ้าพระยา" นี้ สันนิษฐานได้ว่าในสมัยสุโขทัยคำนี้มีใช้แล้ว และน่าจะเป็นบรรดาศักดิ์ของพระมหากษัตริย์และเจ้าเมือง แต่ต่อมากลายเป็นบรรดาศักดิ์ชั้นสูงของขุนนางไทย เช่นเดียวกับคำว่า "ขุน" ที่กลายเป็นบรรดาศักดิ์ชั้นนาง

^{๔๔} ประชุมจารึกสยาม ภาคที่ ๑ จารึกกรุงสุโขทัย, หน้า ๕๔.

^{๔๕} สำนักนายกรัฐมนตรี คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี, ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๓ ประมวลจารึกที่พบในภาคเหนือ ภาคตะวันออก เฉียงเหนือ ภาคตะวันออก และภาคกลางของประเทศไทย อันจารึกด้วยอักษรและภาษาไทย, ขอม, มอญ, บาลีสันสกฤต (พระนคร: สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๐๔), หน้า ๔๓.

ต่ำกว่าชั้น "หลวง" ดังจะได้กล่าวถึงในบทที่ ๒ นอกจากนั้นยังได้พบคำราชาศัพท์อีกเป็นจำนวนมาก และคำสรรพนามบุรุษที่ ๓ ซึ่งใช้แทนการออกพระนามพระมหากษัตริย์หรือเจ้านายในพระราชวงศ์ ดังที่ปรากฏในจารึกหลักที่ ๓๘ ว่าด้วยกฎหมายลักษณะโจร สมัยสุโขทัย เช่น คำว่า "สมเด็จพระพิตร(มหาราชบุตร)"^{๕๐} และ "พระราชมาตุละ"^{๕๑} และอีกคำหนึ่งคือ "สมเด็จพระราชชนนีศรีชมรรามาตมาหากิลกรัตนราช"^{๕๒} ประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัยตามที่ได้หลักฐานจากศิลาจารึกนั้น ได้ปรากฏคำซึ่งมีความหมายรวมถึง ขุนนางหรือข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ไว้ ปรากฏในจารึกวัดป่ามะม่วง หลักที่ ๔ และจารึกหลักที่ ๔๕ ศิลาจารึกภาษาไทย จ.ศ. ๙๕๔ [พ.ศ. ๑๘๓๕] ได้แก่ว่า "อมาตย์มุนมนตรี"^{๕๓} และ "ขุนมนตรี เสนาบดีอม(าตย์)...ทั้งหลาย"^{๕๔} ซึ่งเป็นเครื่องแสดงว่าสมัยสุโขทัยมีขุนนางหรือข้าราชการ ซึ่งได้รับตำแหน่งหน้าที่การงานประจำด้วย นำเสียดายที่ไม่อาจสืบทราบให้ละเอียดชัดเจนลงไปว่า ขุนนางผู้ใดได้รับตำแหน่งหน้าที่เกี่ยวแก่งานประเภทใดบ้าง เพราะตำแหน่งข้าราชการในสมัยสุโขทัยนั้นระบุไว้น้อยที่สุด แต่ถึงอย่างไรก็ปรากฏหลักฐานเกี่ยวแก่บรรดาศักดิ์และนามบรรดาศักดิ์ข้าราชการสมัยสุโขทัยที่มีอยู่ในศิลาจารึกในตอนปลายของสมัย ดังเช่น บรรดาศักดิ์ชั้น เจ้าพระยา ในจารึกว่า เจ้าพระญา ปรากฏในจารึกหลักที่ ๑๔ อ่างถึง "เจ้าพระญาศรีชมรรมาโสกราช"^{๕๕} บรรดาศักดิ์ชั้น เจ้าขุนหลวง ซึ่งปรากฏอยู่ในจารึกหลักที่ ๑๕ จารึก

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖.

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๑, ๙๓.

^{๕๓} ประชุมจารึกสยาม ภาคที่ ๑ จารึกกรุงสุโขทัย, หน้า ๙๐.

^{๕๔} สำนักนายกรัฐมนตรี คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี, ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๓, หน้า ๖๖.

^{๕๕} ประชุมจารึกสยาม ภาคที่ ๑ จารึกกรุงสุโขทัย, หน้า ๑๘๖, ๑๘๗.

วัดพระเสด็จซึ่งอ้างถึง "ท่านเจ้าขุนหลวงมหาเพียรปรญา"^{๕๖} บรรดาศักดิ์ชั้น ขุน และอื่นๆ ปรากฏอยู่ในจารึกหลักที่ ๕ ศิลาจารึกวัดป่าแดง เป็นจารึกเมื่อ พ.ศ. ๑๙๔๔ ในรัชกาลพระมหาธรรมราชาที่ ๓ เนื้อหาส่วนใหญ่เกี่ยวกับการปกครองคณะสงฆ์ ในสมัยนั้นมีเหตุเกิด อภิกรรมขึ้นในระหว่างสงฆ์ พระมหาธรรมราชาทรงมีพระบรมราชโองการให้ประชุมบรรดาหมู่เสนาอำมาตย์ราชบัณฑิตและภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย เพื่อร่วมพิจารณาระงับอภิกรรมของสงฆ์ ขุนนางผู้มีบรรดาศักดิ์กำกับราชทินนามอันปรากฏในจารึกนี้มีตำแหน่ง ขุน เช่น "ขุนสุคนธรสราชมนตรี"^{๕๗} บรรดาศักดิ์ชั้น เจ้าหมื่น อยู่ในจารึกหลักที่ ๑๔ หรือจารึกวัดเขมา คือ "เจ้าหมื่นเทพเนียรมิตร"^{๕๘} บรรดาศักดิ์ชั้น พัน อยู่ในจารึกหลักที่ ๑๔ และหลักที่ ๑๕ คือ "พันพิณุกรม"^{๕๙} "พันเทพรักษา (และ) พันสุริยามาส"^{๖๐} บรรดาศักดิ์ชั้น นาย เช่น "นายสวปรชญา"^{๖๑} "นายเพ็ญมยุราชสาส์น"^{๖๒} "นายอินทสรศักดิ์"^{๖๓} นอกจากข้าราชการที่มีบรรดาศักดิ์ชั้น นาย แล้ว ก็ปรากฏว่าในสมัยสุโขทัยใช้คำนำหน้านามของบุรุษว่า นาย เช่นกัน เช่น "นายสังลูกนายเทพไชย"^{๖๔} มีนามอื่นที่ปรากฏชื่อปะปนอยู่ในศิลาจารึกบาง

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๕ - ๖๓.

^{๕๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๓ - ๔.

^{๕๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๑.

^{๕๙} เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

^{๖๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๓ - ๖๒.

^{๖๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๓.

^{๖๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๔.

^{๖๓} สำนักนายกรัฐมนตรี คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี, ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๓, หน้า ๔๓.

^{๖๔} ประชุมจารึกสยาม ภาคที่ ๑ จารึกกรุงสุโขทัย, หน้า ๑๕๑.

แห่ง เช่น "เจ้าเทพูจี"^{๖๕} "เจ้าพันรศ"^{๖๖} และ "ท้าวออกท้าว"^{๖๗} เป็นต้น

ในฝ่ายพุทธจักรสมัยสุโขทัยมีการแต่งตั้งสมณศักดิ์มากมายหลายตำแหน่ง เช่น ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชสกลมหาปริณายก ในจารึกเรียกว่า ตำแหน่งสังฆปริณายกสิทธิ^{๖๘} ตำแหน่งพระราชาคณะชั้นสูงและชั้นสามัญก็มีราชทินนามลงท้ายด้วยคำว่า มหาเถร และเถร ตามลำดับ นอกจากนี้ยังมีตำแหน่งภิกษุผู้เป็นครูสอนพระบาลี มีคำนำหน้านามเรียกว่า "บา"^{๖๙} คำนี้ "บา" นี้ ยังหมายถึงคฤหัสถ์ซึ่งเป็นกวีราชบัณฑิต นามว่า "บาธรรมไตรโลกนรามาตย์"^{๗๐} ปรากฏในจารึกวัดป่าแดงหลักที่ ๕ และเป็นผู้ที่ไ้รจนาคาถาดังปรากฏหลักฐานในศิลาจารึก หลักที่ ๕๓ ศิลาจารึกวัดคือโสการามระบุว่า "ข้อความนี้ กวีราชบัณฑิต ชื่อ ศรีธรรมไตรโลก รจนาว"^{๗๑} บรรดาศักดิ์ขุนนางไทยในสมัยกรุงสุโขทัยเท่าที่พบหลักฐานจากศิลาจารึกมีมาดังกล่าวแล้ว

^{๖๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๐.

^{๖๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๓ - ๔.

^{๖๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๕ - ๖๐.

^{๖๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๔.

^{๖๙} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๗๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๓.

^{๗๑} สำนักนายกรัฐมนตรี คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี, ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๔ ประมวลจารึกที่พบในภาคเหนือ ภาคตะวันออก เฉียงเหนือ ภาคตะวันออก และภาคกลางของประเทศไทย อันจารึกด้วยอักษรและภาษาไทย ขอม มอญ บาลี สันสกฤต (พระนคร: สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๓), หน้า ๕๖.

ราชอาณาจักรสุโขทัยเมื่อสิ้นรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชแล้ว ก็เริ่มเสื่อมอำนาจทางการปกครองโดยลำดับ ทั้งนี้เพราะพระมหากษัตริย์ผู้สืบราชสมบัติต้องค้อมมาส่วนมากทรงสนพระราชหฤทัยในการทำนุบำรุงพุทธศาสนา มากกว่าการแผ่พระบรมเดชานุภาพโดยการทำศึกสงคราม บรรดาเมืองประเทศราชต่าง ๆ จึงพากันกระด้างกระเดื่องแยกตนเป็นอิสระ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ หรือพระเจ้าอู่ทอง จึงได้ทรงรวบรวมกำลังไทยฝ่ายใต้ ประกาศตั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นอิสระขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๑๘๘๒^{๙๒} ในที่สุดราชอาณาจักรสุโขทัยก็ต้องตกเป็นประเทศราชขึ้นต่อกรุงศรีอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ (พะงั่ว) ในปี พ.ศ. ๑๙๑๕^{๙๓}

สมัยกรุงศรีอยุธยา เมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) ทรงสถาปนา "กรุงเทพทวาราวดีศรีอยุธยา" ในปี พ.ศ. ๑๘๘๓ ตามพระราชพงศาวดารว่า "ศุภมัสดุศักราช ๙๑๒ ปีชวด โทศก (พ.ศ. ๑๘๘๓) วันศุกร์ขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๕ เพลาสามนาฬิกาเกาบาท สถาปนากองพระนครศรีอยุธยา..."^{๙๔} ระเบียบวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีไทยสมัยกรุงศรีอยุธยากลบอยู่ใต้อิทธิพลของขอม ซึ่งเคยครองดินแดนมาแต่เดิม ลักษณะการปกครองของไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาในระยะแรกจึงรับแบบอย่างของขอมที่รับคติทางพราหมณ์โดยถือว่า กษัตริย์เป็นสมมติเทพผู้มีเชื้อสายมาจากเทวดา ในพระพุทโธบาทกล่าวศกติกษัตริย์ว่า "กษัตริย์เป็นผู้ประเสริฐสุดในเทวดาและมนุษย์"^{๙๕} พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์หรือพระเจ้า-

^{๙๒} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาเดชาดิศร ทรงชำระพงศาวดารสยาม (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, ๒๔๕๐), หน้า ๓๓.

^{๙๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓.

^{๙๔} [พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาเดชาดิศร ทรงชำระพงศาวดารสยาม (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, ๒๔๕๐), หน้า ๓๓.]

^{๙๕} พระไตรปิฎกภาษาไทย (พระนคร: โรงพิมพ์การศาสนา กรมการศาสนา, ๒๕๐๐)

แผ่นดินนั้น ถือว่าเป็นนิติประเพณีที่นับว่าไม่มีตัวบทกฎหมายใดใดจำกัดไว้^{๙๖} ดังนั้นวิธีการปกครองของไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาจึงถือเอาพระราชอาชญาสิทธิของพระมหากษัตริย์เป็นหลักในการปกครอง ซึ่งเรียกว่าเป็นการปกครองแบบ นายปกครองบ่าว^{๙๗} นับว่าต่างกับการปกครองสมัยกรุงสุโขทัยที่เป็นแบบพ่อกับลูกตั้งกล่าวมาแล้ว ในค่านการปกครองประชาชนถือหลักการปกครองอย่างทหาร กล่าวคือราษฎรหรือพลเมืองที่เป็นชายฉกรรจ์ทุกคนจะต้องเป็นทหาร ในยามศึกสงครามจะถูกเกณฑ์เข้ารับราชการ แต่ในยามสงบก็กลับมาปฏิบัติภารกิจอื่น ๆ ของตนเองได้ การปฏิบัติหน้าที่ราชการฝ่ายพลเรือนก็ฝากให้ฝ่ายทหารช่วยทำ ดังนั้นเจ้ากระทรวงหรือหัวหน้าบังคับบัญชาฝ่ายพลเรือนจึงเรียกว่า "เสนาบดี"^{๙๘} ซึ่งหมายถึง "แม่ทัพ, ราชการชั้นผู้ใหญ่, เจ้ากระทรวง"^{๙๙} หลักการปกครองของไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาได้มีวิวัฒนาการออกไปโดยลำดับ กล่าวคือในระยะแรก ๆ นั้นจัดรูปการปกครองโดยแบ่งเป็นกรมต่าง ๆ ออกเป็น ๔ กรมหรือ ๔ กระทรวง เรียกว่า จตุสดมภ์ คือ เมือง วัง คลัง นา ในแต่ละกรมมีหัวหน้าบังคับบัญชารับผิดชอบในราชการต่าง ๆ ซึ่งเรียกว่า เสนาบดีที่จตุสดมภ์^{๑๐๐} คือ เสนาบดีกรมเมืองหรือขุนเมือง มีหน้าที่บังคับบัญชาดูแลความสงบสุขเรียบร้อยของราษฎร เสนาบดีกรมวังหรือขุนวัง มีหน้าที่รักษาเกี่ยวกับพระราชสำนัก จักการพระราชพิธี และเป็นเจ้ากระทรวงยุติธรรมด้วยจึงได้นามว่า ขรรมาชิกกรม^{๑๐๑} เสนาบดีกรมคลังหรือขุนคลัง มีหน้าที่รับจ่ายและเก็บรักษาผลประโยชน์ของแผ่นดินที่ได้มาจากการเก็บส่วยสาอากร รวมทั้งการ

^{๙๖} ขุนประเสริฐสุภมาศตรา, เรื่องเดิม, หน้า ๑๒๕.

^{๙๗} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมพิทยสุนทร, ลักษณะการปกครองประเทศไทยแต่โบราณ ทรงแสดงปรากฏที่สามัคยาจารย์สมาคมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐, หน้า ๘ - ๑๐.

^{๙๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗.

^{๙๙} พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๔๘๓, หน้า ๘๒๓.

^{๑๐๐} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมพิทยสุนทร, เรื่องเดิม, หน้า ๒๔ - ๘.

^{๑๐๑} พันจันทนมาศ (เจิม) กับ พระจักรพรรดิพงศ์ (จาด), พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนมาศ (เจิม) กับ พระจักรพรรดิพงศ์ (จาด) (พระนคร: คลังวิทยา, ๒๕๐๗), หน้า ๑๒.

ติดต่อกับต่างประเทศ ทางทหาร ทางมหาดไทยและทางการศาลอีกด้วย ส่วนเสนาบดี
กรมนาหรือขุนนา มีหน้าที่ดูแลการทำไร่นา ชำระความเกี่ยวกับที่นา หรือโค กระบือ ออกสิทธิ
ที่นาซึ่งเป็นหน้าที่สำคัญยิ่ง รวมทั้งการเก็บหางข้าวขึ้นฉางหลวง จัดเตรียมเสบียงอาหารไว้
สำหรับพระนครเมื่อเวลาเกิดศึกสงคราม ลักษณะการปกครองของไทยที่จัดแบ่งเสนาบดี ๔
กระทรวงดังกล่าวมาแล้วนี้ มีมาแต่แรกตั้งกรุงศรีอยุธยาหรืออาจจะก่อนหน้านั้น คือในสมัย
กรุงสุโขทัย แต่มิได้ปรากฏหลักฐานแน่นอน ต่อมาในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เสด็จ
เสวยราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์ลำดับที่ ๔ แห่งกรุงศรีอยุธยา พระองค์ทรงมีพระปรีชา
สามารถในทางอักษรศาสตร์ นิติศาสตร์ และรัฐประศาสนศาสตร์ ดังนั้นจึงได้ทรงปรับปรุงการ
ปกครองในรูปใหม่ ๆ หลายประการ กล่าวคือ ทรงแยกราชการบริหารออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ
ฝ่ายทหาร และฝ่ายพลเรือน ดังที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารว่า "เอาทหารเป็นสมุหพระ-
กลาโหม เอาพลเรือนเป็นสมุหนายก"^{๔๒} นอกจากนั้นยังทรงแต่งตั้งตำแหน่งเสนาบดีและทรง
สถาปนาระบบศักดินาขึ้น สำหรับการบริหารส่วนภูมิภาคยังคงใช้หลักแต่เดิมมา เช่นเดียวกัน คือ
แบ่งเมืองต่าง ๆ ออกเป็นเมืองราชธานีและหัวเมืองชั้นในกับหัวเมืองชั้นนอก

การแต่งตั้งตำแหน่งเสนาบดีหรือขุนนางไทยในรัชสมัยพระบรมไตรโลกนาถ ตามที่
ปรากฏในกฎหมายทำเนียบศักดินาพลเรือนและทหาร^{๔๓} ซึ่งทรงตั้งขึ้นเมื่อปีพุทธศักราช ๑๙๔๔
นั้น นับว่าเป็นธรรมเนียมการแต่งตั้งขุนนางครั้งแรกในสมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งได้ยึดถือเป็นแบบ
อย่างสืบมา เสนาบดีชั้นที่ ๑ ซึ่งเรียกว่าเป็นตำแหน่ง อัครมหาเสนาบดีทั้ง ๒ ฝ่าย คือ ฝ่าย
พลเรือน หรืออัครมหาเสนาบดีที่สมุหนายก เป็นหัวหน้ามีอำนาจบังคับบัญชาราชการฝ่ายพลเรือน
ทั่วพระราชอาณาจักร มีบรรดาศักดิ์เท่ากับราชทินนามว่า "เจ้าพระยาจักรี"^{๔๔} ฝ่ายทหาร

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

^{๔๓} กฎหมายตราสามดวง, ๒, หน้า ๒๖๕ - ๒๖๖, "พระไอยการตำแหน่งนาพล-
เรือน พระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง"

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๔.

หรืออัครมหาเสนาบดีที่สมุหพระกลาโหม ซึ่งเป็นหัวหน้า มีอำนาจบังคับบัญชาการทหารทั่วพระ-
ราชอาณาจักร มีบรรดาศักดิ์เท่ากับราชทินนามว่า "เจ้าพระยามหาเสนาบดี"^{๔๕} ตำแหน่งอัคร
มหาเสนาบดีทั้ง ๒ ฝ่ายนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชวินิจฉัยไว้
ว่า ตำแหน่งนี้ตั้งแต่เดิมนั้นเสมือนจะให้บังคับการสิทธิ์ขาดตลอดในการพลเรือนฝ่ายหนึ่งและ
การทหารฝ่ายหนึ่ง แต่ตามเนื้อความในพระราชพงศาวดารมิได้เป็นไปเช่นนั้น เป็นแต่มีหน้าที่

เหมือนกับสมุหยาตราซึ่งจะรวบรวมจำนวนคนฝ่ายพลเรือนคนหนึ่ง ฝ่ายทหารคนหนึ่งเท่า
นั้น อีกประการหนึ่ง การซึ่งแบ่งเป็นฝ่ายพลเรือนฝ่ายทหารนั้น ถึงว่ากฎหมายจะรับ
ยกไพร่หลวงฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือนติดกันมาอยู่ในที่บางแห่ง แต่การที่เข้าไปทัพจับศึก
อันใด ไซ้ทั้งสองฝ่ายเหมือนกันเสมอกัน จนไม่เข้าใจความซึ่งแบ่งเป็นฝ่ายทหารฝ่าย
พลเรือนนี้มีประสงคแต่เดิมอย่างไร แต่คงต้องเข้าใจว่า การที่แบ่งไว้แต่เดิมเช่นนี้
คงมีตำแหน่งหน้าที่ติดกันแต่หากเลื่อน ๆ กันมาควยเหตุต่าง ๆ จนคงเป็นแต่สมุหยาตรา
อย่างเช่นเป็นกันอยู่ในปัจจุบันนี้ [ในรัชกาลที่ ๕]^{๔๖}

นอกจากนั้นยังมีหน้าที่บังคับการหัวเมืองและบังคับศาลชำระความซึ่งขึ้นอยู่ในกรมของ
แต่ละฝ่าย เนื่องจากอัครมหาเสนาบดีทั้ง ๒ นี้ เป็นผู้ถือตราพระราชสีห์ พระคชสีห์ ซึ่งนับว่า
เป็นตราหลวงเฉพาะในเรื่องเกี่ยวแก่การดำเนินงานตามพระบรมราชโองการ ต่อมามีการ
เปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือ เมื่อสมุหพระกลาโหมมีความฉกฉวยหัวเมืองขึ้นกลาโหมไปขึ้นกรมท่า
และใช้ตราบัวแก้วเป็นตราดำเนินพระบรมราชโองการ ตั้งนั้นฝ่ายกลาโหมจึงไม่มีเมืองขึ้น^{๔๗}
นับเป็นระเบียบปฏิบัติมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ในรัชกาลที่ ๑ จึงได้ยกหัวเมืองกรมท่า

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙๘.

^{๔๖} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน (พระนคร:
โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๐), หน้า ๒ - ๓.

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓.

กลับมาฝ่ายกลาโหม แบ่งหัวเมืองมณฑลไทยไว้บ้างและยกให้กรมท่าบ้าง จึงมีกรมที่บังคับหัวเมืองขึ้นเป็น ๓ กรม และในการที่ฝ่ายพลเรือนและฝ่ายทหารต้องไปทัพศึกด้วยกันนั้น "คงจะเป็นด้วยหัวเมืองขึ้นสองฝ่ายนี้เป็นต้นเหตุ เมื่อมีราชการเกิดขึ้นในหัวเมืองขึ้นกรมมณฑลไทย ก็เป็นหน้าที่กรมมณฑลไทยไป เกิดขึ้นในกระลาโหมก็เป็นหน้าที่กระลาโหมไป..."^{๔๘} จึงทำให้การแบ่งหน้าที่ฝ่ายทหารและพลเรือนจึงสูญไป เพราะเมื่อเกิดศึกสงครามก็ต้องรวมกำลังกันทั้งสองฝ่าย ขึ้นรองลงไปไต่แก่ เสนาบดีจตุสดมภ์ ความหมายของจตุสดมภ์นั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชาธิบายว่า "จตุสดมภ์ แปลว่า เครื่องค้ำจุน"^{๔๙} เป็นตำแหน่งเจ้ากระทรวงปกครองครั้งโบราณ คือ เวียง วัง คลัง นา^{๕๐} การแต่งตั้งเสนาบดีจตุสดมภ์ทั้ง ๔ มีปรากฏในพระราชพงศาวดารรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถว่า "เอาขุนเมืองเป็นพระนครบาลเมือง เอาขุนวังเป็นพระขรรษาภิรักษ์ เอาขุนนาเป็นเกษตร เอาขุนคลังเป็นโกษาธิบดี ให้ถือศักดินาหมื่น"^{๕๑} ส่วนบรรดาศักดิ์และราชทินนามของเสนาบดีจตุสดมภ์มีดังนี้

เสนาบดีกรมเมืองหรือกรมพระนครบาล คือ พระยายมราช^{๕๒} เสนาบดีกรมวัง คือ ออกญาธารมาธิบดี^{๕๓} เสนาบดีกรมนา คือ ออกญาพลเทพ^{๕๔} เสนาบดีกรมคลัง คือ

^{๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔.

^{๔๙} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "ธรรมเนียมขุนนางไทยโบราณ," หน้า (๓).

^{๕๐} พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๓, หน้า ๒๓๑.

^{๕๑} พันจันทนมาศ (เจิม), เรื่องเดิม, หน้า ๑๒.

^{๕๒} กฎหมายตราสามดวง, I, หน้า ๒๒๕.

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๓.

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๑.

ออกญาศรีธรรมราช^{๕๕}

รองจากตำแหน่งเสนาบดีจตุสดมภ์ คือ ตำแหน่งเสนาบดีสี่หราชทั้งสอง อันได้แก่ ออกญาศรีราชเคไชโย^{๕๖} ซึ่งเป็นเสนาบดีตำแหน่งเคไชหรือแม่ทัพบก ส่วนอีกท่านหนึ่ง คือ ออกญาศรีราชเคไชโย^{๕๗} ตำแหน่งท้ายน้ำหรือแม่ทัพเรือ เสนาบดีทั้งสองนี้มีศักดินาคนละ ๑๐,๐๐๐ ไร่ เสมอกันกับอัครมหาเสนาบดีและเสนาบดีจตุสดมภ์ บรรดาขุนนางทั้ง ๔ ตำแหน่งดังกล่าวนี้มีพระบรมราชาธิบายไว้ว่า "ตามธรรมเนียมที่ว่ากันโดยโวหารเป็นส่วนนโโบราณว่า พระเจ้าแผ่นดินเป็นใจเมือง อัครมหาเสนาบดี ๒ เป็นตาเมือง จตุสดมภ์ทั้ง ๔ เป็นตัวเมืองเป็นตีนเมือง เคไชสี่หราชเป็นมือเมือง"^{๕๘} เสนาบดีรองจากตำแหน่งสี่หราช เรียกว่า มন্ত্রী ^{๕๙} ได้แก่ พระเพชพิไชย จางวางกรมล้อมพระราชวัง^{๖๐} ซึ่งถือว่าเป็นผู้ที่ไว้วางพระราชหฤทัย ออกพระราชสุภาวະดี เสนาบดีกรมพระสุรัสวดี^{๖๑} หรือ สุรัสวดี มีหน้าที่รวมบัญชีเลิกทั้งฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือน [เลิกหรือเลข หมายถึงบรรดาชายฉกรรจ์] พระราชภักดี เสนาบดีกรมพระคลังมหาสมบัติ^{๖๒} เป็นเจ้าหน้าที่ผู้รักษาเงินและจ่ายรับเงิน

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๓.

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๐.

^{๕๗} เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

^{๕๘} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, เรื่องเดิม, หน้า (๔).

^{๕๙} เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

^{๖๐} กฎหมายตราสามดวง, I, หน้า ๒๖๐.

^{๖๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๔.

^{๖๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๗.

ของแผ่นดิน ออกญาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี กรมสังกริ^{๑๐๓} หรือสังฆการี มีหน้าที่เกี่ยวแก่ การศาสนา ออกพระศรีภูริยปริชา เสนาบดีกรมอาลักษณ์^{๑๐๔} มีหน้าที่รักษาพระราชกำหนด กฎหมายฉบับข้างพระที่ และมีหน้าที่ในงานเกี่ยวกับพระราชสาส์น ตลอดจนรับพระบรมราช- โองการและประกาศพระราชกฤษฎีกาต่าง ๆ ค้วย มนตรีคนที่ ๖ คือ พระยาอุไทยธรรม เจ้ากรมพระภูษามาลา^{๑๐๕} มีหน้าที่รักษาเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์และเครื่องราชูปโภคสำหรับ พระเกียรติยศพระเจ้าแผ่นดิน บังคับการในโรงแสงคนแสงหอกดาบและรักษาหนังสือสัญญา ทางพระราชไมตรีที่ได้กระทำกับต่างประเทศ บรรดาขุนนางซึ่งเรียกว่า มंत्रीทั้ง ๖ นี้ ถือ ศักดินาคณะ ๕,๐๐๐ ไร่ เสมอกันแต่ยกเว้น ออกญาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี ถือศักดินา ๑๐,๐๐๐ ไร่ นอกจากนี้ยังได้ทรงแต่งตั้งตำแหน่งขุนนางต่าง ๆ ให้มียศ บรรดาศักดิ์ตาม ตำแหน่งหน้าที่ราชการอีกหลายตำแหน่งตามหลักฐานที่ปรากฏอยู่ใน ทำเนียบตำแหน่งนาพล- เรือและพระโอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง^{๑๐๖} [ดูผังแสดงลำดับตำแหน่งขุนนางไทย หน้า ๒๗]

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา มีพระมหากษัตริย์ไทยหลายพระองค์ที่ได้ทรงตราพระธรรมบัญญัติ ไว้ เช่น สมเด็จพระเอกาทศรถ ซึ่งเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติสืบต่อจากสมเด็จพระนเรศวร ตามที่กล่าวไว้ในพระราชพงศาวดารว่า สมเด็จพระเอกาทศรถทรงพระกรุณาโปรด ฯ ให้ตั้ง พระราชกำหนดกฎหมายพระอัยการ ในปี จ.ศ. ๔๕๗ พ.ศ. ๒๑๓๘^{๑๐๗} ในรัชกาลสมเด็จพระ

^{๑๐๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๒.

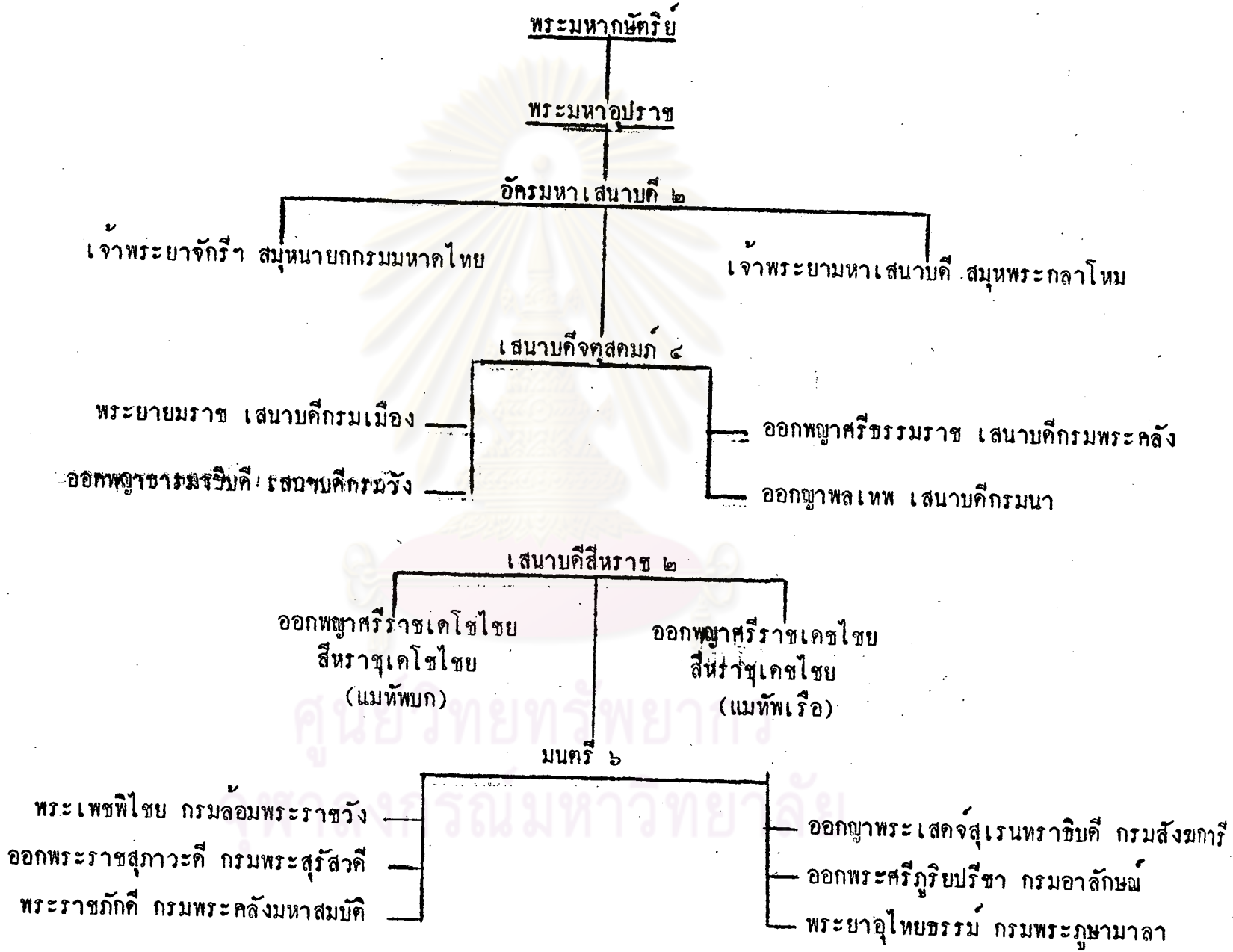
^{๑๐๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๒.

^{๑๐๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๔.

^{๑๐๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๔ - ๓๑๕.

^{๑๐๗} พันจันทนมาศ (เจิม) กับ พระจักรพรรดิพงศ์ (จาด), เรื่องเจิม, หน้า

ผังแสดงการปกครองและลำดับตำแหน่งขุนนางไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา
(ตามหลักฐานปรากฏในตำแหน่งนาพลเรือน)

พระเจ้าทรงธรรม ทรงกัมมหาศักราช ๑๕๔๔ ปีชวด [พ.ศ. ๒๑๖๕] ทรงตรา "พระธรรม-
 นูญ"^{๑๐๘} อันเป็นพระธรรมนูญเกี่ยวกับทางศาล^{๑๐๙} ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง
 ปีมหาศักราช ๑๕๕๕ ปีกุน [พ.ศ. ๒๑๗๖] ทรงตราพระราชกฤษฎีกาว่าด้วยอำนาจการไต่ตรา
 ประจำตำแหน่งกรมต่าง ๆ รวมทั้งสิ้น ๒๖ ตรา^{๑๑๐} ตามบทบัญญัติพระธรรมนูญนี้ เจ้ากระทรวง
 ทบวงการมีอำนาจในการไต่ตราประจำตำแหน่งต่าง ๆ ตามบทบัญญัติเพื่อบัญชางานตามประเภท
 ของกระทรวงนั้น ๆ ซึ่งเป็นเครื่องยืนยันได้แน่นอนว่า ชุนนางไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยาไต่ตรา
 ประจำตำแหน่งในราชการด้วย

สมัยกรุงธนบุรี เริ่มเมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงกอบกู้อิสรภาพของชาติไทย ให้
 พ้นจากการตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ ต่อมาพระองค์ได้ทรงสถาปนากรุงธนบุรี
 ขึ้นเป็นราชธานีเมื่อปี จ.ศ. ๑๑๓๐ [พ.ศ. ๒๓๑๑]^{๑๑๑} การจัดระเบียบราชการบริหารส่วน
 กลางและส่วนภูมิภาคในสมัยนี้ คงดำเนินตามแบบกรุงศรีอยุธยาเช่นเดิม ในพระราชพงศาว-
 การให้หลักฐานว่า ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งขุนนางข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยครบตาม
 ตำแหน่งฐานานุศักดิ์เหมือนแต่ก่อน ทั้งโปรดตั้งเจ้าเมือง กรมการเมืองออกไปปกครองหัวเมือง
 ใหญ่น้อยในพระราชอาณาเขตไกล ๆ ทุกเมือง^{๑๑๒} จึงเป็นการแสดงว่าได้ทรงแต่งตั้งตำแหน่ง

^{๑๐๘} กฎหมายตราสามดวง, I, หน้า ๑๖๐.

^{๑๐๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๐ - ๑๖๑.

^{๑๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๒ - ๑๗๓.

^{๑๑๑} พันจันทนุมาศ (เจิม), ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๕ พระราชพงศาวดารกรุง
ธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) (พระนคร: โรงพิมพ์กองการพิมพ์สลากกินแบ่งรัฐบาล, ๒๕๐๖),
 หน้า ๓๓.

^{๑๑๒} หนังสือพระราชพงศาวดาร เล่ม ๓ (พระนคร: กรมศึกษาธิการ, ร.ศ. ๑๒๐
 พ.ศ. ๒๔๔๔), หน้า ๓๑.

ขุนนางข้าราชการครบทุกตำแหน่งเหมือนครั้งกรุงศรีอยุธยาโดยไม่มีเปลี่ยนแปลงหรือเพิ่มเติมตำแหน่งขุนนางข้าราชการแต่อย่างใด

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ประวัติศาสตร์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์สืบต่อจากสมัยกรุงธนบุรี เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกปฐมกษัตริย์แห่งพระราชวงศ์จักรีทรงปราบดาภิเษกเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๒๕ และได้ทรงย้ายราชธานีจากกรุงธนบุรีมาสถาปนา ณ กรุงเทพฯ ในปี พ.ศ. ๒๓๒๘ การปกครองสมัยกรุงรัตนโกสินทร์อาจแบ่งได้เป็น ๓ ระยะเวลาคือระยะแรกหรือยุคแรกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ นับตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ ถึงต้นรัชกาลที่ ๕ ระยะที่สองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ได้มีการปฏิรูปการปกครองใหม่ ส่วนระยะที่สาม คือสมัยเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบราชาธิปไตยมาเป็นระบอบประชาธิปไตย

การปกครองของกรุงรัตนโกสินทร์ยุคแรกนับตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๔ นั้น แม้จะดำเนินการปกครองตามแบบเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาแต่คงจะมีการแก้ไขบ้างเล็กน้อย การจักระเบียบราชการบริหารส่วนกลาง พระมหากษัตริย์ทรงถือพระราชอำนาจสิทธิ์ขาด เมื่อมีพระราชกิจซึ่งต้องดำเนินการตามระเบียบราชการ ก็จะมีพระบรมราชโองการคำรัสมายังพระมหาอุปราช พระมหาอุปราชรับสนองพระบรมราชโองการคำรัสสั่งอัครมหาเสนาบดี ๆ ก็ดำเนินการสั่งต่อลงมายังเสนาบดีจตุสดมภ์เป็นชั้น ๆ ไปตามลำดับ หากพระเจ้าแผ่นดินยังทรงพระเยาว์ หรือเสด็จประพาส ณ ที่อื่น ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน มีหน้าที่รับพระราชกิจและมีอำนาจสิทธิ์ขาดเหมือนองค์พระมหากษัตริย์ การจักระเบียบราชการบริหารส่วนกลางก่อนการปฏิรูปการปกครอง จึงแบ่งเสนาบดีออกเป็น ๖ ตำแหน่ง คือ อัครมหาเสนาบดีสอง และเสนาบดีจตุสดมภ์สี่ การปฏิบัติราชการแผ่นดินคงรักษาตามแบบอย่างเดิมเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยา เมื่อมีราชการศึกสงครามก็ควบคุมกองทัพออกไปต่อสู้ศึก ในยามปกติก็ร่วมกันปฏิบัติราชการบ้านเมืองให้เป็นไปตามพระราชประสงค์ เวลาที่มีราชการสำคัญก็มีการประชุมปรึกษาหารือกัน ณ ที่ประชุมเสนาบดี มีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวหรือผู้สำเร็จราชการแผ่นดินเป็นองค์ประธาน พร้อมด้วยขุนนางชั้นผู้ใหญ่บางท่านเข้าร่วมประชุมด้วย การประชุมเสนาบดีนั้นเป็นธรรมเนียมมีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา สถานที่ประชุมเรียกว่า ศาลาลูกขุน แต่เดิมมี ๓ แห่ง

แห่งแรกตั้งอยู่นอกพระราชวัง เป็นสถานที่สำหรับประชุมข้าราชการชั้นสูงฝ่ายตุลาการนั่งพิพากษาคดีเหมือนอย่างศาลสถิตยุติธรรมในสมัยปัจจุบัน ที่ประชุมแห่งนี้เรียกว่า "ลูกขุน ณ ศาลหลวง"^{๑๑๓} ส่วนศาลาลูกขุนอีก ๒ แห่งตั้งอยู่ในพระราชวัง ค่ายแห่งนี้เองจึงเรียกต่างกันว่า "ศาลาลูกขุนนอก และ ศาลาลูกขุนใน"^{๑๑๔} ศาลาลูกขุนในนั้นเป็นสถานที่สำหรับประชุมข้าราชการชั้นสูงฝ่ายตุลาการ ที่ประชุมนี้เรียกรวมกันว่า "ลูกขุน ณ ศาลา"^{๑๑๕} แห่งหนึ่งใช้เป็นที่พักประชุมข้าราชการพลเรือนในบังคับบัญชาของสมุหนายก อีกแห่งหนึ่งเป็นที่ประชุมข้าราชการในบังคับบัญชาของสมุหพระกลาโหม ศาลาลูกขุนดังกล่าวนี้มีมาจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดฯ ให้รื้อและสร้างเป็นอาคาร ๒ ชั้น ๓ หลังเรียงกัน ระเบียบการบริหารราชการแผ่นดินส่วนกลางในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น นอกจากจะมีที่ประชุมเสนาบดีที่เรียกว่า "ลูกขุน ณ ศาลา" แล้ว ยังมี ตำแหน่งเสนาบดีที่ปรึกษาซึ่งเรียกว่า ผู้กำกับราชการแผ่นดิน ตำแหน่งพระมหาดุปราย และตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินอีกด้วย

ตำแหน่งผู้กำกับราชการแผ่นดินนั้น ปรากฏว่าได้เริ่มมีในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้านายมีหน้าที่กำกับราชการกรมต่าง ๆ ในปีจุลศักราช ๑๑๗๒ (พ.ศ. ๒๓๕๓)^{๑๑๖} นับว่าเป็นธรรมเนียมการมีผู้กำกับ

^{๑๑๓} สมเด็จพระบรมราชาธิบดีที่ ๑, เทศาภิบาล (พิมพ์ครั้งที่ ๔; พระนคร: โรงพิมพ์ศรีเมืองการพิมพ์, ๒๕๐๔), หน้า ๘.

^{๑๑๔} เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

^{๑๑๕} เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

^{๑๑๖} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ (พระนคร: องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๐๔), หน้า ๒๐.

ราชการแผ่นดินต่อมาจนถึงรัชกาลที่ ๕ มีเจ้านายหลายพระองค์รวมทั้งเสนาบดีชั้นผู้ใหญ่ ที่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็นผู้กำกับราชการแผ่นดิน^{๑๑๗}

สำหรับตำแหน่ง พระมหาอุปราช เป็นตำแหน่งทางราชบัลลังก์รองจากพระเจ้าแผ่นดิน มีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ตามหลักฐานที่ปรากฏในทำเนียบนาพลเรือว่า ตำแหน่งที่มหาอุปราชดำรงศักดิ์กินา ๑๐๐,๐๐๐ ไร่^{๑๑๘} ในรัชกาลสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๔ (พระเจ้าเสือ) ได้ทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้าลูกเธอพระเชษฐา เป็น กรมพระราชวังบวรสถานมงคล^{๑๑๙} ประทับ ณ วังหน้า ซึ่งเป็นพระราชวังที่ประทับของพระมหาอุปราช เรียกในราชการว่า "พระราชวังบวรสถานมงคล"^{๑๒๐}

ลำดับอักษรมหาเสนาบดีและเสนาบดีจตุสดมภ์ ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๕ ก่อนสมัยปฏิรูปการปกครองในปี ร.ศ. ๑๑๑ พ.ศ. ๒๔๓๕ มีดังต่อไปนี้

อักษรมหาเสนาบดีที่สมุหนายก กรมมหาดไทย

รัชกาลที่ ๑   เจ้าพระยารัตนาพิพิธ (สน)^{๑๒๑} เดิมเป็นพระอัครสุนทร เสมียนตรากรมมหาดไทยแต่ครั้งกรุงธนบุรี ผู้มีความดีความชอบโดยเสด็จพระราชดำเนินในการพระราชสงครามหลายครั้ง

^{๑๑๗} สำหรับรายพระนามเจ้านายและนามเสนาบดีผู้กำกับราชการแผ่นดินในรัชกาลที่ ๒ ถึง รัชกาลที่ ๕ ดูภาคผนวก, หน้า ๒๕๓ - ๕.

^{๑๑๘} หมายเหตุตราสามดวง, I, หน้า ๒๑๔.

^{๑๑๙} พันจันทมาศ (เจิม) กับ พระจักษุพรตพิงศ์ (จาก), เรื่องเดิม, หน้า ๔๔๔.

^{๑๒๐} สมเด็จพระบรมราชาธิบดี, ตำนานวังหน้า (พระนคร: โรงพิมพ์-กรุงเทพฯบรรณาการ, ๒๔๘๐), หน้า ๑.

^{๑๒๑} [สมเด็จพระบรมราชาธิบดี], พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๗๘), หน้า ๑๓.

รัชกาลที่ ๒

(๑) เจ้าพระยารัตนาธิเบศร์ (กุน) ^{๑๒๒} รัชมารชการมาแต่ครั้งกรุง-
ธนบุรี

(๒) เจ้าพระยาอภัยภูธร (น้อย) ^{๑๒๓} เป็นบุตรเจ้าพระยาศรีธรรมมา
ชิราช (บุญรอด) ท่านผู้นี้รัชมารชการมาจนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระ
พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

รัชกาลที่ ๓

(๑) เจ้าพระยาอภัยภูธร (น้อย) ^{๑๒๔}

(๒) เจ้าพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) บุตรเจ้าพระยาอภัยราชา (ปิ่น)
ท่านผู้นี้มีชื่อเสียงและมีความสามารถในการสงครามมาก ต่อมาทรงพระ
กรุณาโปรดเกล้าฯ เลื่อนเป็น เจ้าพระยาบดินทร์เคชา ^{๑๒๕} (สิงห์ ต้น-
สกุล สิงห์เสนี) ที่สมุหนายก

(๓) พระยาราชสุภาวดี (โต) ^{๑๒๖} ท่านผู้นี้รัชมารชการจนถึงรัชกาลที่ ๔

รัชกาลที่ ๔

(๑) เจ้าพระยานิกรบดินทร หรือ พระยาราชสุภาวดี (โต) ซึ่งทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง "พระยาราชสุภาวดีมาเป็นจกักริ ไค
นามว่า เจ้าพระยานิกรบดินทร มหิทธิกรมทากัลยาณมิตร..." ^{๑๒๗}

^{๑๒๒} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, เรื่องเดิม, หน้า ๘.

^{๑๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๑๒๔} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓
(พระนคร: องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๐๔), I, หน้า ๙๓.

^{๑๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๐.

^{๑๒๖} เรื่องเดียวกัน, II, หน้า ๑๔๕.

^{๑๒๗} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔
(พระนคร: องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๐๔), I, หน้า ๒๒.

เป็นต้นสกุล กัลยาณมิตร^{๑๒๘}

(๒) เจ้าพระยาภูธราภัย (นุช)^{๑๒๙} เดิมเป็นเจ้าพระยามราช

รัชกาลที่ ๕

(๑) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาบำราบปรปักษ์ ทรงรับราชการในตำแหน่งอัครมหาเสนาธิบดี (ที่สมุหนายก) สำเร็จราชการในกรมมหาดไทย^{๑๓๐}

(๒) เจ้าพระยารัตนบดินทร์ (รอด กัลยาณมิตร)^{๑๓๑} รับราชการมาตั้งแต่รัชกาลที่ ๓ จนกระทั่งได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยาพลเทพ แล้วจึงเป็นสมุหนายก

อัครมหาเสนาบดีที่สมุหนะระกลาโหม

รัชกาลที่ ๑

(๑) เจ้าพระยามหาเสนา (ปลื) ที่สมุหนะระกลาโหม^{๑๓๒} เดิมเป็นพระไชยบุรณ์ ปลัดเมืองพิษณุโลก

^{๑๒๘} [กรมพระสมมตอมรพันธุ์, ผู้รวบรวม], เรื่องตั้งเจ้าพระยากรงรัตนโกสินทร์ (พิมพ์ครั้งที่ ๓; พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๒), หน้า ๓๓.

^{๑๒๙} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, เรื่องเดิม, II, หน้า ๑๕๐.

^{๑๓๐} [กรมพระสมมตอมรพันธุ์, ผู้รวบรวม], จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์กรงรัตนโกสินทร์ (พิมพ์ครั้งที่ ๒; พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๕๖๔), หน้า ๒๖๔.

^{๑๓๑} "ประกาศตั้งอัครมหาเสนาธิบดี," ราชกิจจานุเบกษา, ๓ (จ.ศ. ๑๒๔๔, พ.ศ. ๒๔๒๔), หน้า ๒๓๗.

^{๑๓๒} [สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ], พระราชพงศาวดารกรงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑, หน้า ๑๓.

(๒) เจ้าพระยามหาเสนา (บุญนาค)^{๑๓๓} ข้าหลวงเดิมในรัชกาล
ที่ ๑ เคยดำรงตำแหน่ง เจ้าพระยามรราชมาทอน

(๓) เจ้าพระยามหาเสนา (ปิ่น) เดิมคือ เจ้าพระยาพลเทพ เสนา-
บดีกรมบนา ท่านผู้นี้รับราชการจนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ
หล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ จึงได้รับพระราชนานเลื่อนยศเป็น เจ้าพระยา
อภัยราชา ตำแหน่งผู้กำกับราชการ^{๑๓๔}

รัชกาลที่ ๒

(๑) เจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (บุญมา) ที่สมุหพระกลาโหม^{๑๓๕}
เดิมเป็นเจ้าพระยามรราชมาทอนในรัชกาลที่ ๑

(๒) เจ้าพระยาวงษาสุรศักดิ์ (แสง)^{๑๓๖} ท่านผู้นี้เป็นราชินิกุลบาง-
ช้าง เดิมเป็นพระยาราชบุรี

(๓) เจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (สังข์)^{๑๓๗} เป็นราชินิกุลบางช้าง
เคยดำรงตำแหน่งเจ้าพระยามรราชมาทอน ต่อมาทรงพระกรุณาโปรด
เกล้าฯ เลื่อนเป็นอัครมหาเสนาบดีที่สมุหพระกลาโหมตลอดรัชกาลที่ ๒
และคงรับราชการอยู่ในสมัยต้นรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

^{๑๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖.

^{๑๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑๘ - ๙.

^{๑๓๕} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒,

หน้า ๘.

^{๑๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙.

^{๑๓๗} เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

รัชกาลที่ ๓

(๑) เจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (สังข์)^{๑๓๘}(๒) เจ้าพระยาอรรคมหาเสนา (น้อย)^{๑๓๙} เคยดำรงตำแหน่ง
เจ้าพระยาบวรราช(๓) เจ้าพระยาพระคลัง (ทิศ) ว่าที่สมุหพระกลาโหม^{๑๔๐} ต่อมา
ในรัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ เลื่อนเป็น สมเด็จพระเจ้าบรมมหา
ประยูรวงศ์

รัชกาลที่ ๔

(๑) สมเด็จพระเจ้าบรมมหาประยูรวงศ์ ที่สมุหพระกลาโหม^{๑๔๑}(๒) เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง)^{๑๔๒} บุตรสมเด็จเจ้าพระยา
บรมมหาประยูรวงศ์ (ทิศ) ซึ่งภายหลังได้เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน
ในรัชกาลที่ ๕ และได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ เป็น สมเด็จพระ
เจ้าบรมมหาศรีสุริยวงศ์

รัชกาลที่ ๕

(๑) เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร)^{๑๔๓} อัครมหาเสนาบดีที่สมุห
พระกลาโหม ท่านผู้นี้เป็นบุตรของสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริย-
วงศ์ (ช่วง)

^{๑๓๘} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓,
I, หน้า ๘.

^{๑๓๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๒.

^{๑๔๐} เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

^{๑๔๑} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔,
I, หน้า ๖๖.

^{๑๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๘ - ๘.

^{๑๔๓} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าพระยาบวรราชาภิบาล, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ ๕ (พระนคร: องค์กรค้ำของคุรุสภา, ๒๕๐๔), หน้า ๒๕๔.

(๒) เจ้าพระยารัตนาธิเบศร์ (พุม)^{๑๔๔} เดิมคือ เจ้าพระยาพลเทพ ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนตำแหน่งยศ ในปี ร.ศ. ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๓๙)

(๓) พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชั้น บุนนาค)^{๑๔๕} เป็นผู้รั้งราชการตำแหน่งเสนาบดีสมุหพระกลาโหมแทน เจ้าพระยาพลเทพ (พุม) ซึ่งไปราชการทางมณฑลภาคพายัพ ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๓๓ ถึง พ.ศ. ๒๔๓๕

เสนาบดีกรมเมือง

รัชกาลที่ ๑

(๑) พระยายมราช^{๑๔๖} เดิมมียศหลวงอินทราชิบัติสีหราชรองเมือง เป็นผู้รื้อชนบทธรรมเนียมราชการในกรมพระนครบาล และมีความดีความชอบโดยเสด็จในการพระราชสงคราม เมื่อรัชกาลที่ ๑ เสด็จขึ้นเสวยราชย์โปรดฯ ให้เป็น พระยายมราช ต่อมาถูกถอดจากตำแหน่งเสนาบดีกรมเมือง เนื่องจากไม่สนใจในหน้าที่ราชการ แต่ภายหลังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นพระยามหาธีรราช มีหน้าที่ช่วยราชการในกรมเมืองต่อไป

^{๑๔๔} "ประกาศสถาปนาพระเจ้าน้องยาเธอ พระวรวงษ์เธอเป็นต่างกรมแลสถาปนาหม่อมเจ้าเป็นพระองค์เจ้า แลเลื่อนตำแหน่งยศข้าราชการผู้ใหญ่เป็นเจ้าพระยา," ราชกิจจานุเบกษา, ๑๓ (๕ เมษายน ร.ศ. ๑๑๕, พ.ศ. ๒๔๓๙), หน้า ๒๒.

^{๑๔๕} "ผู้แทนที่สมุหพระกลาโหม," ราชกิจจานุเบกษา, ๙ (๒๐ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๐๘, พ.ศ. ๒๔๓๓), หน้า ๑๕๐ - ๑.

^{๑๔๖} [สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ], พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑, หน้า ๓๒๐.

(๒) พระยายมราช (ขุนาค)^{๑๔๗} เดิมมียศ พระยาอุไทยธรรม
 ต่อมาทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลื่อนยศเป็น เจ้าพระยามหาเสนา
 ตำแหน่งอัครมหาเสนาบดีที่สมุหพระกลาโหม

(๓) พระยายมราช (บุญมา)^{๑๔๘} ผู้ซึ่งรับราชการต่อมาจนถึงรัชกาล
 ที่ ๒ และได้รับพระราชทานตำแหน่งอัครมหาเสนาบดีที่สมุหพระกลาโหม

รัชกาลที่ ๒

(๑) เจ้าพระยายมราช (น้อย)^{๑๔๙} เป็นบุตรเจ้าพระยาศรีธรรมมาธิ-
 ราช (บุญรอด) ต่อมาทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพระ
 ยาอภัยภักฐ์ อัครมหาเสนาบดีที่สมุหนายกกรมมหาดไทย

(๒) เจ้าพระยายมราช (น้อย)^{๑๕๐} เดิมเป็นพระยาศรีสุริยพาห
 หนานผู้รับราชการจนตลอดรัชกาลที่ ๒ ต่อมาได้เป็น เจ้าพระยาอรรค
 มหาเสนา ตำแหน่งสมุหพระกลาโหมในรัชกาลที่ ๓

รัชกาลที่ ๓

(๑) เจ้าพระยายมราช (พูน หรือทองพูน)^{๑๕๑}

^{๑๔๗} เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

^{๑๔๘} เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

^{๑๔๙} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒,

หน้า ๘.

^{๑๕๐} เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

^{๑๕๑} [กรมพระสมมตอมรพันธุ์, บูรพาภิธาน], เรื่องตั้งเจ้าพระยากรรัตนโกสินทร์,

หน้า ๒๔.

รัชกาลที่ ๔

(๒) เจ้าพระยายมราช (บุนนาค)^{๑๕๒}(๑) เจ้าพระยายมราช (ทองสุก)^{๑๕๓}(๒) เจ้าพระยายมราช (บุษ)^{๑๕๔} คอมาทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลื่อนเป็นเจ้าพระยาภูธราภัยที่สมุหนายก(๓) เจ้าพระยายมราช (ครุฑ)^{๑๕๕} เดิมเป็น พระยาราชวราณุกูล ปลัดทูลฉลองในกรมมหาดไทย(๔) เจ้าพระยายมราช (แก้ว)^{๑๕๖} บุตรเจ้าพระยาบดินทรเดชา เคยดำรงตำแหน่ง เจ้าพระยาอภัยแห่งสงคราม ผู้สำเร็จราชการเมือง นครราชสีมา

รัชกาลที่ ๕

(๑) เจ้าพระยายมราช (เฉย)^{๑๕๗} เป็นข้าหลวงเดิมในรัชกาลที่ ๔ และเคยดำรงตำแหน่งเป็น พระยาอภัยภักดี จางวางกรมตำรวจ มาก่อน

^{๑๕๒} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓,
II, หน้า ๑๑๑.

^{๑๕๓} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔,
I, หน้า ๗๐.

^{๑๕๔} เรื่องเดียวกัน, II, หน้า ๔๘.

^{๑๕๕} [กรมพระสมมตอมรพันธุ์, ผู้รวบรวม], เรื่องเดิม, หน้า ๓๖ - ๗.

^{๑๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗.

^{๑๕๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕.

เสนาบดีกรมวัง

- รัชกาลที่ ๑
- (๑) เจ้าพระยาธรรมมาชิกกรม (บุญรอด)^{๑๕๕} รับราชการมาแต่
ครั้งกรุงธนบุรี
- (๒) เจ้าพระยาธรรมมาชิกกรม (ทองดี)^{๑๕๕} เดิมเป็นพระยาพิพัฒน์-
โกษา
- (๓) เจ้าพระยาธรรมมาชิกกรม (สค)^{๑๖๐} รับราชการจนถึงรัชกาล
ที่ ๒
- รัชกาลที่ ๒
- (๑) เจ้าพระยาธรรมมาชิกกรม (สค)
- (๒) เจ้าพระยาธรรมมาชิกกรม (เทศ)^{๑๖๑} เดิมเป็นพระยาเพชรบุรี
- รัชกาลที่ ๓
- (๑) เจ้าพระยาธรรมมาชิกกรม (สมบุญ)^{๑๖๒} เดิมเป็นพระยาบำเรอ
ภักดี

^{๑๕๕} [สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงสถาปนากรุงธนบุรี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ ๑, หน้า ๓๒๐.]

^{๑๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒๑.

^{๑๖๐} เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

^{๑๖๑} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒,
หน้า ๕.

^{๑๖๒} [กรมพระสมมตอมรพันธุ์, บัญชีรวม, เรื่องเดิม, หน้า ๒๔.]

รัชกาลที่ ๔ (๑) เจ้าพระยาธรรมธาดาธิกรณ์ (เสื่อ)^{๑๖๓} เดิมเป็นพระยาเพชรพิชัย
(๒) เจ้าพระยาธรรมธาดาธิกรณ์ (บุญศรี)^{๑๖๔} เดิมเป็นพระยา
อำมาตย์

รัชกาลที่ ๕ (๑) เจ้าพระยาธรรมธาดาธิกรณ์ (มั่ง)^{๑๖๕} รับราชการในตำแหน่ง
แห่งผู้ว่าราชการเมืองปราจีนบุรี และได้เลื่อนเป็น พระยาอุไทย
มนตรี ในรัชกาลที่ ๔

เสนาบดีกรมพระคลัง

รัชกาลที่ ๑ (๑) เจ้าพระยาพระคลัง (สน)^{๑๖๖} เดิมรับราชการเป็น พระยา
พิพิธโกษามาแต่ครั้งกรุงธนบุรี
(๒) เจ้าพระยาพระคลัง (หน)^{๑๖๗} เคยรับราชการเป็นพระยา-
พิพิธโกษาในรัชกาลที่ ๑
(๓) เจ้าพระยาพระคลัง (ขุน)^{๑๖๘} ต่อมาได้เลื่อนเป็นที่สมุหนายก
ในรัชกาลที่ ๒

^{๑๖๓} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔,
I, หน้า ๗๐.

^{๑๖๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑.

^{๑๖๕} [กรมพระสมมตอมรพันธุ์, บูรพาภิธาน], เรื่องเดิม, หน้า ๕๖.

^{๑๖๖} [สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ], เรื่องเดิม, หน้า ๓๑๔.

^{๑๖๗} เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

^{๑๖๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒๐.

รัชกาลที่ ๒

กรมพระคลังในรัชกาลนี้ เรียกว่า กรมท่า^{๑๖๘} แต่เสนาบดีคงใช้นามบรรดาศักดิ์อย่างเดิม

(๑) เจ้าพระยาพระคลัง (กร)^{๑๗๐} เดิมเป็นปลัดกรมขานหลวงเดิมในรัชกาลที่ ๒

(๒) เจ้าพระยาพระคลัง (สิงข)^{๑๗๑} ต่อมาได้เลื่อนเป็นที่สมุหพระกลาโหม

(๓) เจ้าพระยาพระคลัง (ทิศ)^{๑๗๒} ท่านผู้นี้เป็นเสนาบดีกรมท่ามาจนตลอดรัชกาลที่ ๓

รัชกาลที่ ๓

(๑) เจ้าพระยาพระคลัง (ทิศ)^{๑๗๓} รับราชการ ๒ ตำแหน่ง คือ เป็นเสนาบดีกรมท่า และอัครมหาเสนาบดีที่สมุหพระกลาโหม จนถึงรัชกาลที่ ๔

---

^{๑๖๘} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ (พิมพ์ครั้งที่ ๖; พระนคร: โรงพิมพ์บุญสงการพิมพ์, ๒๕๑๑), หน้า ๕๐.

^{๑๗๐} เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

^{๑๗๑} เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

^{๑๗๒} เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

^{๑๗๓} เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

รัชกาลที่ ๔

- (๑) เจ้าพระยาพระคลัง (ทิศ) ต่อมาทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลื่อนเป็น สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ทิศ)^{๑๓๔}
- (๒) เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ชำ)^{๑๓๕} บุตรสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ทิศ) ในรัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็น เจ้าพระยาวรวงศาธิราชโกษาธิบดี มาก่อน

รัชกาลที่ ๕

- (๑) เจ้าพระยาภาณุวงศ์ (ทวม)^{๑๓๖} บุตรสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ และเคยดำรงตำแหน่ง พระเทพประจันต์ ปลัดทูลฉลอง กลาโหมในรัชกาลที่ ๕

เสนาบดีกรมนา

รัชกาลที่ ๑

- (๑) พระยาพลเทพ (ปิ่น)^{๑๓๗} ภายหลังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลื่อนเป็น อัครมหาเสนาบดีที่สมุหพระกลาโหม
- (๒) เจ้าพระยาพลเทพ (บุญนาค)^{๑๓๘} ท่านผู้นี้เดิมเป็น เจ้าพระยาไชยวิชิต ผู้รักษากรุงเก่า

^{๑๓๔} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔, I, หน้า ๖๖.

^{๑๓๕} เรื่องเดียวกัน, II, หน้า ๘๒.

^{๑๓๖} [กรมพระสมมตอมรินทร์, ผู้รวบรวม], เรื่องเดิม, หน้า ๕๔.

^{๑๓๗} [สมเด็จพระนารายณ์มหาราชานุภาพ], พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑, หน้า ๓๑๘.

^{๑๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒๒.

- รัชกาลที่ ๒ (๑) เจ้าพระยาพลเทพ (สา) ^{๑๗๙} เดิมเป็น พระยาจำแสนยากกร
(๒) เจ้าพระยาพลเทพ (ทองอิน) ^{๑๘๐} เดิมเป็นพระยาราชภักดี
- รัชกาลที่ ๓ (๑) เจ้าพระยาพลเทพ (ฉิม) ^{๑๘๑} เคยเป็นพระยาศรีสรไกร
- รัชกาลที่ ๔ (๑) เจ้าพระยาพลเทพ (เอี่ยม) ^{๑๘๒} ราชนิกุลบางช้าง เดิมเป็น
จมนัสรักษ์ หัวหมื่นมหาดเล็ก
(๒) เจ้าพระยาพลเทพ (หลง) ^{๑๘๓} เดิมเป็น พระยาพิชัยบุรินทร์
ข้าหลวงเดิมในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
- รัชกาลที่ ๕ (๑) เจ้าพระยาพลเทพ (รอด) ^{๑๘๔} ต่อมาทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
เลื่อนเป็น เจ้าพระยารัตนบดินทร์ ที่สมุหนายก
(๒) เจ้าพระยาพลเทพ (พุม) ^{๑๘๕} ต่อมาได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น
เจ้าพระยารัตนาธิเบศร์

^{๑๗๙} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลกพรรณมาพิงก์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ ๒, หน้า ๕๑.

^{๑๘๐} เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

^{๑๘๑} [กรมพระสมมตอมรินทร์, บูรพาจารย์], เรื่องเดิม, หน้า ๒๕.

^{๑๘๒} เจ้าพระยาพิชัยบุรินทร์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔,
I, หน้า ๓๐.

^{๑๘๓} [กรมพระสมมตอมรินทร์, บูรพาจารย์], เรื่องเดิม, หน้า ๓๕.

^{๑๘๔} "ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานสัญญาบัตรข้าราชการ," ราชกิจจานุเบกษา,
๖ (จ.ศ. ๑๒๔๑, พ.ศ. ๒๓๒๒), หน้า ๕๘.

^{๑๘๕} "ประกาศตั้งเสนาบดี," ราชกิจจานุเบกษา, ๓ (จ.ศ. ๑๒๔๔ พ.ศ. ๒๓๒๕),
หน้า ๒๓๓ - ๔.

ทำเนียบเสนาบดีกรุงรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
 จุฬาลงกรณ์ รัชกาลที่ ๑ มาจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕
 มีตำแหน่งเสนาบดีต่าง ๆ เป็นลำดับตั้งกล่าว มาจนกระทั่งถึงปี พ.ศ. ๒๔๑๗ ภายหลังจาก
 พระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งที่ ๒^{๑๘๖} พระองค์ได้ทรงปฏิรูปการปกครองใหม่ ระเบียบ
 ราชการบริหารและตำแหน่งของขุนนางไทยมีการเปลี่ยนแปลงเพื่อให้เหมาะสมกับกาลสมัย
 ดังที่ทรงมีพระราชดำรัสแดลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน^{๑๘๗} การเปลี่ยน
 แปลงแก้ไขตำแหน่งราชการของขุนนางไทย นับตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๑๗ เป็นต้นมานั้น จะได้
 กล่าวถึงในบทที่ ๒

^{๑๘๖} "พระราชพิธีบรมราชาภิเษกในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,"
ราชกิจจานุเบกษา ๑ (จ.ศ. ๑๒๓๖, พ.ศ. ๒๔๑๗), หน้า ๔๑.

^{๑๘๗} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชดำรัสในพระบาทสม-
เด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน,
 หน้า ๑ - ๒.